

ערב הזיכרון ה-26 לתא"ל דוד כרמון ז"ל

על כבוד האדם ועל האליםות בחברה הישראלית

מאיר שטיגר

**פרסומי המכון
לזכרו של תא"ל דוד כרמון ז"ל
המכון ליחסים בינלאומיים ע"ש לאונרד דיוויס
אוגוסט 1996**

ההרצאה נישאה ביום

כ"ג טבת תשנ"ו

15 ינואר 1996

ערכה והביה לדף: עדנה קדמוני

עיצוב העטיפה והפקה: סטודיו קו-גרף

על כבוד האדם ועל האלימות בחברה הישראלית

.א.

ההיסטוריה של האידאולוגיות, הינו ההיסטוריה של הדעות וההשkpות האנושיות, עשירה בתוכנה. סר ישעיהו ברלין, איש הרוח היהודי האנגלי הידוע, ציין עם זאת שאל לנו להתפלא אם ניוכח כי על אף העשור בתולדות האידאולוגיות, ההיסטוריה של הרעיונות המדיניים והחברתיים אינה בתחום מדויק ביותר (*Against the Current*, Oxford, 1989, p. 333) . אנשי המדעים המודוקים מסתכלים בחשדנות מסוימת, ואף בספקנות, על תולדות האידיאות והאידאולוגיות. זאת ועוד, בדיקה מדויקת של מועד היוצריםן של האידיאות והאידאולוגיות תוליד הפתעה מסוימת. היא תלמד אותנו בדברים הנראים לנו היום מושרים היטב וモובנים מאליהם, מבחינות היותם חלק מתפיסות היסוד המדיניות והחברתיות שלנו, אינם פרי מושחת עתיקה, ולמרות היותם מושרים היטב בתרבוננו, אינם אלא פרי של תקופה מאוחרת למדי הקורובה לנו מבחינת מועדה, הינו שלוש מאות או מאותים השנים האחרונות. לפי הדוגמה שהציג ברלין, הרי מושגים שמקובלים אצלו ננכסי צאן ברזל של חברה מתקנת כגון הגינות ויושר לבב קדם או אף בימי הביניים, אלא נולדו בתקופה הקורובה לנו בהרבה.

בתקופה העתיקה הערכו את מה שכונה "האמת האובייקטיבית", כביטוי ליצירת עולם רעיונות סדור הניצב על מכונו, תהא דרך השגתו אשר תהא, יהיו האמצעים הדרושים לכינונו אשר יהיו. כך, למשל, עלמים של הקתולים בימי הביניים היה מבוסס על האמונה שיש רק אמת אחת ובצד זה מסביבה מושגים רבים הנובעים ככל מהיעדרה של אמונה דתית צרופה. מסקנה דומה עולה באשר לשאלת ותקו ועתיקותו של רעיון הסובלנות ושמיירת כבוד האדם כערכים עצמאיים בתרבות המערב.

כבר נאמר בספר בראשית "ויברא אלוהים את האדם בצלמו בצלם אלוהים ברא אותו" (בראשית א, כז). על פי הפרשנות המקובלת ביהדות, רעיון השוויון בין בני האדם נובע מיצירתו של האדם בצלם אלוהים, שהרי כולם נוצרו בצלם, ומכאן שכולם שווים, ולכלם יאה כבוד האדם. אולם רעיון החירות וזכויות האדם, כפי שהואណון היום בمعالץ הצויליזציה המערבית, הוא תולדה של שינויים והתפתחויות בעולם המערבי שהתרחשו רק לקרים סוף המאה ה-18. מהפכות הנגד הטוטליטריות שאירעו במאות ה-19 וה-20, לא רחוק מימיינו, לא היו אלא מעין עוינות דחיה אידיאולוגיות שהיומם, כביכול, שכחו ונעלמו מן העולם.

צינייתי שמהפכות הנגד הטוטליטריות, או הפעולה של גופים טוטליטריים לשנות או להעלים את המשמעות הדמוקרטית של ההכרה בכבוד האדם וחירותו, נעלמו רק "כביכול". נكتתי לשון "כביכול" מתוך ספקנות מסוימת, כי איןני בטוח בהשכמה האופטימית שהציג האמריקני, "The End of History" פרנסיס פוקוימה לפני שנים אחדות במאמרו "The End of History and The Last Man" והרchipה לאחר מכן בספרו פוקוימה כתוב במאמרו, כנראה בלחת האופוריה של האירופים המהפגנים בມזרחה אירופה, שניצחונה של הדמוקרטיה הוא סופי ובלתי מעורער.

בדרכיו :

Liberal democracy may constitute the end of mankind's ideological evolution, and the final form of human government, and as such constitutes the end of history. The idea of liberal democracy could not be improved upon.

לפי סברתו הגענו אל :

The endpoint of mankind's ideological evolution and the universalization of Western liberal democracy as the final form of human government.

פירשו של דבר הוא כי הגענו לפסגת ההישגים היווניים והרומיים של האידיאה הדמוקרטית-הLIBERALIT; זו ניצחה ואין לגבור עליה עוד. לפי דבריו של פוקוימה, הדמוקרטיה הליברלית עשויה להיות קו הגמר של התפתחות האידיאולוגיות, והיא הצורה הסופית של הממשלה התקין שנוצר על ידי בני אדם. لكن, יש לראות בה את קץ ההיסטוריה. אין אפשרות לשפר את האידיאלים של הדמוקרטיה הליברלית. לפי השקפותו של פוקוימה, כפי שהוא אומר בספרו, יש שני כוחות חזקים המניעים את ההיסטוריה האנושית: את האחד הוא מכנה ההיגיון הטמון במדע החדש, ובלשונו המקורי: The logic of modern science; ואת השני הוא מכנה המאבק להכרה - The struggle for recognition. ההיגיון הטמון במדע החדש דוחף את האדם הרוצה למלא את מאויו לעבר אופק הולך ומתרחב; האדם פועל כאן על פי תהליך רצינולי. המנייע האחר, היינו המאבק להכרה, הוא במידה רבה בוגדר אי-יכול של התפיסה הגליאנית: המאבק הזה אינו אלא מלחמת הקיום המוכרת לנו בכינוי האמור. זהו הגלגול המניע את ההיסטוריה.

פוקוימה סבר שני הכוחות האלה, ההיגיון הטמון במדע החדש והמאבק להכרה, מביאים במהלך הזמן להתמוטטוו של כל שלטון טוטליטרי. הם גורמים לחברות שתרבויותיהן שונות לכונן דמוקרטיה קפיטליסטית בשלב הסיום של התהליך ההיסטורי.

תchosתי היא שעלה אף העניין שאפשר למצוא בדעותיו של פוקוימה וברעינונטיון, מסקנתו איננה توאמת את הלכת ההיסטורי כפשותו: המחשבה האנושית היוצרת לעולם לא תיפסק. היא מתחדשת וקמה מחדש, משנה צורה, ומעוררת על הקים ועל המוסכמות מtower חדש, הוספה וההתאמאה. גם הממציאות המדינית והחברתית במקומות שונים בעולם מלמדת אותנו כי

ニיצחון הדמוקרטיה בכל אטר אינו דבר מובן מאליו, ככל שתואזה לכך. גם רעיון החירות קיים ויתקיים רק אם יונן באופן מתמיד מפני מהפכות-נגד אישיות או קבוצתיות, ואין כל וודאות או עירובה לכך שהמהפכות הללו לעולם ייכשלו. עם חלוף הימים גם למדנו להלכה למעשה כי התהבות הנוערים, שהשתררה לרגע כאשר חל המהפכה במצרים אירופה, לא הביאה לדמוקרטייה מושלמת בכל מקום. מהבחן ההזאת הייתה ההתלהבות במידה מסוימת סוחפת מדי. יש לזכור כי ההיסטוריה אינה כפופה להתפתחויות הדרוגתיות וחד-סטניות, ובמקומות מסוימים יתכנו תמיד שינויים מדיניים.

האתגרתא שהוקדשה לתוצאות של פרנסיס פוקוימה נועדה לאוזן את ביטחון-היתר בקיומה הוודאי של הדמוקרטיה ובקיומן של החירות העולות ממנה, וזאת בהשמעת האזהרה שיש לשמר על קיומן המתמיד, ואף להילחם עליהם, כי המשך קיומן תלוי לעולם בשמרה הדוקנית עליהם.

נשוב עתה אל ההיסטוריה של האידיאות ולאל ההיסטוריה של תולדות הרעיונות. הוגי הדעות הליברלים במאה התשע עשרה ובמאה העשרים דבקו כמוני בדורנו באמונה שdemocracy ליברלית היא הטובה ביותר, או כדברי צרצ'יל - הפחות רעה מבין צורות ההתארגנות המדינית האנושית. לדברי סר ישעיהו ברלין הם גם סבورو כי המדינה האתנית הלאומית היא הדגם הרצוי של חברה אנושית שוכתна להגדרה עצמית ושולטת בעניינה. הם קיוו (ואפשר לפחות האבסבורג או שושלת רומנוב, התפרקו ונפרדו למרכיביהם, הושבעו בכם רצון של הקבוצות האתניות, והלחצים הפנימיים האלימים והנטיות לתוכנות באו על סיפוקם. לפי תפיסתם, שהייתה תמיימה קמעה, כל המסגרות האתניות שאפו אך ורק לאיחודה של בני אותה תרבות, אותה לשון, מסורת זיכרונות משותפים, האotto לא. ברגע שישיגו זאת גם ישבע רעבונים, והשלום ישרור בין כולם. הם האמינו שתקים קבוצה ציירה של

מדיניות-אומות המשוחררות מבחן ריבונית מן הcpyיה הפוליטית הנכנית, ותיעלם התוקפנות, כי תוקפנות היא, כמובן, רק מצב פטולוגי הנוצר על ידי הדיכוי הלאומי של האחרים. למעשה, גם במישור זה טפהה המציגות על פניהם של בעלי המחשבות הללו, ומרכיבי רוח האומה, אם אני מתרגם את הביטוי Volkgeist מגרמנית, אינם כה פשוטים, תמים ואידיליים. נפשו של הפרט, של האדם, רב גונית יותר, מורכבת יותר, ואם תרצו מפתיעה יותר; היצור האטאביסטי של תחרות, תוקפנות, אלימות, עוניות ושאייה לעליונות נשאר עמו, וכנראה ישאר גם ביחסו של מדיניות אנטינוט קטנות זו עם זו.

אמנם קידמנו והפכנו את הרעיונות של הסובלנות והחירות האנושית, וגם הגברנו את המודעות לצוכיות האדם. אולם, למרבה הצער, אין עדין שינוי בסיסי ביחסים החדדיים בין פרט לבין חברה לחברה, והשמירה על החירות האישית, הסובלנות והסובלנות, מחייבת עירנות, חינוך, דרבון, הסברה וסילוק של סיכונים, עתה לא פחות מאשר בעבר.

ב.

המבחן של אידאות ואיידאולוגיות אינו רק בהצגתן המופשטת כרעיונות המשמשים כחומר לעיוון ולדיוון פילוסופי, אלא מבחנים, לא פרחות מכך, במעשה האנושי היומיומי. עולם האידיאות שולט וחיבב לשלוט בתפיסות היסוד המדריכות אותנו בעת עיצובן של המサーות החברתיות, ובתוכן הכלים המשפטיים המשרתים אותן. אין, למשל,endi משפט ללא זיקה לנסיבות החברתיות, ולא הישענות על שיטת מושל מושלמת ועל תפיסת עולם מוגדרת, שכן הלווז של שיטת המשפט. הרי אין טיפול משפטי רצינלי ורגמטי בבעיה חברתית שלא מונחה על ידי השקפות ודעות היוצקות את החיכים לתוך הכלים הללו. לכן, יש לדחות את הרעיונות של אותם הוגי דעת, בעיקר בתחום מדעי ההתנהגות, ולפיהן משפט כשלעצמם, ואנשי המשפט בכלל זה, מושללים יכולת לאמץ רעיונות מתחום דיני ההתנהגות ורעיונות

מתוחמים חברתיים אחרים, כי הכל נובע מתפיסות היסוד, כולל המשפט, ומוצא ביטויו בנורמות הקובלות זכויות יסוד ותפיסות יסוד; אך הכל כפוף לחוק, אולם החוק עצמו כפוף לנורמות חוקתיות המגדירות את זכויות האדם. הכל צומח מתוך ראייה מושלבת המוגנת בהשכפת עולם דמוקרטית מקיפה, ולא מתוך נחלה משפטית צרה המונתקת מן המציאות, מדפסי המשפט המדיניים, ומרעיוונותיה המדיניים והחברתיים של הקהיליה. لكن מקובלת עלי אמירתו של פרופ' הרולד לסקי (Harold Laski) שכטב כי הוא מאמין שישיות המשפט היא חלק מן הזירה הפוליטית. הכוונה היא כМОון לזרה הפוליטית במובנה הרחב יותר, ולא לМОון הצר והמפלגתי של המושג. משמע, מבחינה ערכית ותוכנית יש קשר ישיר וזיקה ישירה בין תורת המשפט לבין תורת מדע המדינה. אין ספק שמשפטן עושה כמייטב יכולתו כדי לראות דברים ללא מסנט פוליטית, במובנו הצר והמפלגתי של מושג זה. אולם ה истוזות הערכיים יוצרים קשר חי ובל ינטק בין תורת המדינה לבין התפיסות בדבר צורת המשפט והתפיסות הנורמטיביות בתחום המשפט, ובתוכן זכויות היסוד.

אם נעבור מן הכלל אל הפרט, או מהמקרו אל המיקרו, הרי נסיק שלעולם דרישה תפיסת יסוד, ועל כן אין גם אפשרות להתמודד, למשל עם הפשעה, מבלי שההתמודדות תושתת על תפיסה ערכית בסיסית שעל יסודה נעשה הניסיון לגבות השקפה בעניין כללי המותר והאסור בתחום הגדרת העבירות, במישור סדרי הדין ובשדה הענישה. המשפט הפלילי מבטא את חרב המגן שהחברה מניפה כדי להגן על עצמה ועל כל פרט שבה. בהתאם ליעוד עקרוני זה, ובהתאם לחובה לנוהג באופן אנושי ולא פגיעה בדמות האדם כאדם, מגובשות התפיסות בדבר זכויות ה الكرבן וזכויות העבריין, ה פנולוגיה (penology) ואפילו הוקטימולוגיה (victimology) אין תלויות על בילמה, אלא משקפות ראייה המאורגנת באמונה בזכויות יסוד של האדם.

נוהגים לומר, באמירה שאינה נעימה לב ולאוזן, כי הפשע בחברה מסויימת משקף במידה רבה את אופיה של אותה חברה. יש מאפיינים

עובדתיים שאין להתעלם מהם, כגון, נורמות של התנהגות חברתית מקובלת, דעות קדומות נפוצות ומוסרות מושרשות, ואלה משליכים על אופיו של הפשע בחברה נתונה. אמירה זו עלולה אף להרבות ידיהם של המבקשים לבנות שיטות של התמודדות עם הפשע. הסברה שלי היא שתופעות הפשע חשובות תמיד להשפעה ולשינוי יחסיים. אחד התנאים לכך הוא שתהיה שיטה שסודרה, היינו תפיסה כוללת, מגובשת ומאורגנת למלחמה בפשע, שיטה שיש לה דרכי פעולה, לוחות זמנים וסדר עדיפויות, ובעיקר עיקיבות כלשהי. בchiposh אחר דרכנו בתחום הזה החלפנו שיטות ורעיון וערכנו ניסויים מוצלחים וגם בלתי מוצלחים. בכך אין רע, שהרי יש לעולם לנשות וללמוד, ואנו עדין מנסים ומחפשים שיטות שנחנו אותנו בתמודדות עם הפשעה הנפוצה בחברה נתונה. דומה הדבר למלים שנכתבו באחד משיריו של המשורר ת' סי אליאוט:

We shall not cease from exploration
and the end of all our exploring
will be to arrive where we started
and know the place for the first time.

(T.S. Eliot, "Little Gidding," Collected Poems, 1963)

הדגש לטעמי הוא על המלים: "to know the place for the first time". לדעתי, נוכחנו ביום שאין בידינו אלא לחזור לנקודת המוצא: בהיעדר הרתעה אין ענישה אפקטיבית, ובහיעדר ענישה אפקטיבית מטופשת האלימות, ומתרבים מעשים כמו אונס, רצח ושוד; האלימות בכבישים גורמת למותם של יותר מ- 600 איש בשנה. בכל עשרים דקוט נגב כל רכב. בהיעדר הרתעה של ענישה אפקטיבית, אין לוחמים באלימות, ואין שומרים על שלומו של קרבן העבירה ועל כבודו, ואין מגינים על דמותו האנושית. מקום שבו נכשל החינוך ונחסמת התקווה להישגים במינית האלימות בדרך המבחן או השיקום, שם גם חיוניות הרתעה עונשנית ממשית. בהיעדר כוחו של הדין, נעלם כוחו של הדין. בהיעדר הגנה על הפרט, נעלמים לא רק ביטחונו

של הפרט אלא גם כבוזו. נעלם גם כבודה של החברה כולה.

ציניתי כי נכון וראוי לפעול בתחום המשפט הפלילי, הן בכל הנוגע לזכויותו של הקרבן, והן בכל הנוגע לזכויותו של העבריין לפי ערכיו היסוד שלנו. אני מאמין כי علينا לעבד ולהשריש אמות מידת להתנהגות רואה בין בני אדם. علينا לפעול גם לקיומם הילכה למעשה. תפיסת היסוד המנחה אותנו בכל הנוגע ליחסים בין אדם לחברו, בין גבר לאישה, בין בגין לרקטין, היא יחס הכבוד. יש לכך נדבכים שונים. אנו נמצאים עכשווי בתקופה של חידושים בחקיקה החוקית הישראלית: לפני ארבע שנים חוקקה הכנסת שני חוקי יסוד חדשים - האחד דין בחופש העיסוק, שאינו נוגע לעניינו, והשני דין בזכותו האדם לכבודו ולחירותו - הוא חוק יסוד: כבוד האדם וחירותו. אין פירוש הדבר שחברתנו הייתה חסרה ערכיהם של כבוד האדם וחירותו לפני שהוחק חוק היסוד האמור. מאז קום המדינה, ובין היתר בעקבות דברים שנאמרו מפורשות במגילת העצמאות, ראו בתיה המשפט חובה לעצם לשומר על כבודו של האדם, על השוויון ועל החירות, חלק אינטגרלי מן המשפט הפויזיטיבי שלנו. הנהו אומרים, גם בלי שהיה חוק שהגדיר זאת מפורשות, קיימנו תמיד בערכאות השיפוט את הכלל שכבוד האדם וחירותו צריכים להיות מוגנים. אלה היו אמות מידת הנובעות מתפיסות היסוד הללו, והן שהנחו אותנו בכל פועלנו. אבל חוקי היסוד החדשניים, והכוונה העיקרי לחוק יסוד: כבוד האדם וחירותו, יצרו נורמות של כבוד האדם המפורטות בחוק היסוד. לפי האמור בו אין פוגעים בזכויות המפורטות בחוק היסוד - אף לא בדרך החקירה - אלא בחוק ההולם את ערכיה של מדינת ישראל, שנועד לתכלית רואה ובמידה שאינה עולה על הנדרש. כל חוק שיסטור את הזכויות הללו, המפורטות בתוך חוק היסוד, יהיה בטל ובית המשפט יהיה מוסמך להצהיר על כך.

מבחינת חוק היסוד יש מקום להבחין בין הגרעין לבין הכללים שנעודו לשמרו. הגרעין הוא זכות היסוד והשאיפה והשקייה על קיומה הילכה למעשה בכל הרבדים של חיינו המדיניים, החברתיים והבין-אישיים.

ההסדרים החוקתיים נועדו לשמש אמצעים ומכשילים להגנה על הזכות. על כן, יש לזכור כי ההכרה בזכות היסוד של כבוד האדם וחירותו, והאמצעים הדרושים כדי להבטיח את הגשומה, משתרעים אל מעבר לנוסחאות חוקתיות, הקובעות את דרכי שריוןה של הזכות, וمبرיחות, כפי שנאמר לעיל, שהזכות החוקתית עליונה על פני הקבוע בחקיקה חדשה רגילה.

החובה להגשים את הזכות משתרעת מעבר לנוסחה חוקתית, המKENA לזכות היסוד, מן הבדיקה המשפטית, מעמד מוגן ונעה. נאמר בחוק היסוד כי **כל** רשות מרשות השלטון חייבת לכבד את הזכויות המפורחות בחוק היסוד. סבורני שהמטרה הגלומה במלים אלה היא גם שככל פרט, כל אדם, יהיה קשור לחובה האמורה ביחסיו בתחום המשפט הפרטי, וכן כМОוניאלו גם רשות שלטון הנוגעת בדבר, כולל בתים המשפט, הכנסתת והממשלה, חייבים לכבד זכות זו בעת אכיפת החוק. ההגנה החוקתית על זכות יסוד שומרת על קיומה מול חקיקה המבקשת לצמצמה, אשר אינה עולה על הכללים המסויימים שעוצבו בחוק היסוד. אולם ההגדירה החוקתית אינה יכולה לוודא את כיבודה הכולל של זכות היסוד בכל הנسبות. יש לה ערך DIDAKTI BACHII HAYOMIM, אך הפיכת הדידקטית לממשי ופרגמטי דורשת עלייה בשלב נוסף בסולם. על כן, הבנתה וקידומה של זכות היסוד של כבוד האדם, ערך בין ערכי היסוד של שיטות המשפטית והחברתית, כאמות מידת חייה ומימושה, היא העיקרי הרואוי להצבה במרכזו מעיניינו גם כאשר אין מתעוררת השאלה בדבר סטירה בין חוק יסוד לבין חוק רגיל. לעומת זאת יש לשנות נגד עיניינו כי קיומה והגשומה של הזכות אינם מותמצאים במבנה החוקתי הקבוע את שריוןה, ובנוסחאות המשراتות אותן. ביצועה של הזכות, לרבות העמeka, השרשתה והרחבתה, חייב למצוא את ביתו בכל רובדי החיים, ובכל הנسبות והקשרים המדיניים, החברתיים והאנושיים.

הבשורה החוקתית אינה מותמצת רק בהצהרה המילולית על חשיבותו של כבוד האדם, אלא במהותה, במידתה ובתוכנה של הגשות הזכויות הלכה למעשה. השאיפה לערכים, שתבקש למצות עצמה בהגדרות של יחסית הכוחות

החוקתיים ובאייזונים בין רשותות השלטון, תישאר תלויה על בלימה בלבד לזכות להגשמה מלאה; והגנת כבוד האדם, כחויה של רשותות השלטון, ספק אם תצליח, אם תהיה מנוטקת מהמציאות שבתוכה הרשותות פועלות. הגשמת הזכות ראוי שתעלתה מtopic חיוט ערכיה של המדינה והחברה שבה היא מופעלת, ותמצא את ביטוייה המוחשי בחיי היום-יום, בין השאר גם בהתייחסותם של רשותות השלטון, בתיהם המשפט והמוחוק לאזורה.

סיכוןם של דברים אלה: כבוד האדם בהקשר החוקתי הוא מושג משפטי, אולם הוא חייב להיות בעל ביטוי מעשי בהוויה האנושית היומיומית, וביחסם של המדינה והחברה ורשותותיהן אל הפרט بحيיה. כבוד האדם משתקף בין השאר ביכולתו של בן-אדם לגשב את אישיותו באופן חופשי, כרצונו; לבטא את איפותו, ולבחור בדרכים להגשנותן; לבחור בחירותיו הרצוניות - קרי לא להיות משועבד לכפייה שרירותית, ולא להיות מבוזה, נדרס או מוכה. כבוד האדם נפגע כאשר נושא, זוכה בפסק דין לטובתו והוכחה צדקתו, אינו יכול לגבות חובה מן החיבב לאחר שמערכות המשפט לוקות בדרכי האכיפה. הינו, כבוד האדם נפגע כאשר רשות אכיפת החוק מושיותו דין רק לחיבב ולא לנושא. הרי יתכן שהנושא הוא עני ורubb, שזוקק לפרוטה שנשללה ממנו, לא פחות מן החיבב, שהוא אולי בעל משאבים הננהנה מן הדממה שהשתררה במשרדי החוץ לאירוע. כבוד האדם נפגע כאשר בית המשפט דין במשפטו של מי שעבר עבירה כלפי גופו של الآخر, וכן בהטלת עונשו של מי שהורשע בדיון, מבלי לקבל במסגרת ההליך מידע מה עולל העברין לקרבן העבירה, הינו מה מצבו העדכני של קרבן העבירה. ההנחה האופנתית שלפיה נועד עיקרי הפנווגיה רק להגנת הנאש, והចורך בהגנת הקרבן וההתחשבות ביסוריו נזקקו הצדקה, פוגעת כשלעצמה בכבוד האדם.

השומרה על כבוד האדם היא אחותה התאומה של האמונה בחירות האדם. הכליל להגשמה מסתיע, כאחת מזרועותיו, בסובלנות כלפי הזולת. אין מוקדם ומאותר בתורה הזאת. קיומה של חירות אמיתית מחייב כבוד זכויותיו של הזולת. הכבוד לאדם הוא פועל יוצא של הכרה בחירותו

האישית, בדמותו כאדם, והכרה בזכותו של הפרט לפתח את אישיותו להיות אדון לעצמו. כל אלה הם ביטויים של זכות היסוד של כבוד האדם. פשוט וברור הוא כי קיומה של הסובלנות ההדידית בין בני אדם היא אמצעי ראשון במעלה לקיומה של החירות האישית ולשמירה עליה. הישרדוותה ומימושה היומיומי מותנה בין השאר ביחסיהם של בני אנוש זה לזה. פרשת כספנបאים, אחת הפרשיות שבית המשפט העליון עסק בהן, סבה סביבה השאלת האם מותר לרשום על מצבה את שם הנפטר גם באוטוות לטיניות. על העניין הזה כתבתי כי בני אנוש הנמנים עם חברה נתונה נקרים לכבד את התוחשות האישיות הרגשיות של הפרט ואת כבודו כאדם, וזאת מתוך סובלנות ומוטוק הבנה שהדגים האישיים הרגשיים שונים מאדם, וכי בחברה חופשית אין שאייפה לקולקטיביות של אמונה, דעתות או רגשות. חברה חופשית ממעטת בהטלת הגבלות על בחירותיו הרצוניות של הפרט, ונוהגת בסובלנות ואך בניסיון להבין את الآخر, וכך, גם כאשר מדובר בהילכה בדרכים שאין נראות בעיני הרוב כמקובלות או כרצויות.

בחברה חופשית יש מקום לדעות רבות ושונות. קיומה של החירות בחברה, הלכה למעשה, מוכח על ידי יצירת האיזון הנכון, המאפשר לכל אחד להגיע לביטוי אישי בדרך שבה הוא רוצה. זהה מהותה של הסובלנות. היא מתירה מגוון של דעתות, חירות של יコות, וחופש מצפון, כל עוד אלה אינם يولרים סיכון לכל או פרט אחר. הסובלנות היא צורת ביטוי לכבוד הזולת. בפרשה משפטית אחרת, המכונה בעגה המשפטית פרשת נשות הכהטל, שדנה בעתרת הנשים שבאו בכל ראש חדש לכותל כדי להתפלל ב הציבור, ונטקלו שם במחאה חריפה של ציבור החדרדים, עמד בית המשפט שוב על חשיבותה של הסובלנות כערך יסוד בחברתנו ואך במשפטנו. בעניין הזה נאמר כי בניה ובנותיה של חברת חופשית, שכבוד האדם הוא חלק מעיקרייה, נקרים לכבד את התוחשות האישיות של הפרט ואת כבודו כאדם. הסובלנות והסובלנות אין נורמות בעליות מגמה חד-סטרית, אלא נורמות היקפיות ורב כיווניות. חברת נauraה מכבדת את אמוןינו ואת דעתינו של הדבק בהן בלהט

ובזהדות, אף שאינו בהכרח מדרךו וממידתו של האדם מן השורה. ההבנה של הזולת עליה בחשיבותה על ההבנה העצמית. הظיווי של "דע את עצך", הלוקה מסורת תרבותית אחרת, הינו מן התרבויות היוונית, כבוזו במקומו, אך אין הוא יכול לבוא במקום האימוץ של עקרון הסובלנות שביטויו בכלל הגדול שלנו "דעת סני לחברך לא תעבור" ("מה ששנוא عليك אל תעשה לחברך"). סובלנות איננה סיסמה לצבירת זכויות, אלא אמרת-מידה להענקת זכויות לזרות. היא בודאי חייבת להיות הדידית. ערכי היסוד של כבוד האדם כאדם, כבוד החירות האישית של הזולת, וביטויים של סובלנות הדידית, הם אנטי-תזה לאלימות.

ג.

מעבר מהתחים הרצוי אל התחים המצווי. האלימות היא תושב קבוע במציאות שלנו, היא תושב קבוע בתבראה האנושית המערבית ו גם המזרחית. התרבות לא השפיעה על האלימות את השפעתה המסתנה במידה המצופה. האלימות מזדקה כתופעה מבהילה למי שפותח את העיתון. מדי יום אנו קוראים על פגיעה בילדים, פגעה בין בני זוג, פגעה בקשישים, פגעה בשכנים בשל דברים של מה בכך, או בנהיגה אלימה. אפשר להוסיף ולמנוע עוד ועוד דוגמאות לאלימות, אולם אין טעם בדבר. אנחנו נמצאים בסך הכל חודשים ספורים אחרי רצח ראש הממשלה יצחק רבין זיל.

יש אלימות שצומחת מתוך נסיבות חברתיות או גנטיות. לפסיקואנליה הבחנות והפתרונות לתופעות של אכזריות ואטיימות אנושית, ולפנטיות בלתי מוסברת, הטעניות עמוק בנפש האדם. אולם מי שקורא בספרו של מישל פוקו, *Discipline and Punishment*, Vintage (Books, 1979) את תיאור ההוצאה להורג של דמיין (Damiens), שניסה להתנקש במלך צרפת לפני 240 שנה, נדהם מן האכזריות נטולת המעיצורים שהוצגה ברבים קיבל עם ועדה. הקהל התאסף בסקרנות כדי לחזות במחזה אימים: השופט דמיין הובל לפתח הכנסייה בעגלה כאשר לגופו כוונתו בלבד.

על במה נישאה נטלש בשרו במלקחים לוחות מוחזו, מידיו ומרגלו. על ידו הימנית נשפכה גופרית והיא נשפחה. על המקומות בגופו, מהם נטלש הבשר, נשפכו עופרת מומסת, שמן בוער, שעווה וגופרית. לבסוף נקרע גוף לאربעה גורים על ידי ארבעה סוסים שש macho לכיווןים שונים, אחרי שרתמותיהם נקשרו לאربעת גפיו. מי ש庫רא את תיאור הזועה זהה, שמיין את עינויי המות שעונה אז כל מי שניסה לפגוע במלכות ונתפס, שב ונדהם מן היכולת הבלתי מוגבלת של האדם להמציא שיטות עינויים הנוננות ביטוי ליצר אלימות חסר מעכורים. אכן הדבר חבוי בנפשו של האדם. כדי לזכור עוד שבאותה תקופה חי גס וולטר ורoso.

מאז 1757, השנה שבה הוצאה דמיין להורג, זרמו מים רבים, והתרחשו מעשי אכזריות ומעשי אלימות רבים. התרבות מיתנה את הביטויים החיצוניים והראותניים של האלימות, אך לא ביטלה את עצם קיומה ואת ביטוייה הרבים; היו גם תקופות, שאינן רוחקות מאתנו, ולצערנו מוכרות לנו היבט, שבו צעדה התרבות אחרת ולא קדימה. גם אצלנו התפתח דגם בלתי מlotesh ואלים של התרבות המערבית. האלימות המילולית היא ביטוי נפוץ מדי של התרבות הישראלית המכזיה מגן הילדים עד לדברים הנראים והמושמעים על גבי המסק הקטן, ואני מתחוו לסרטים דזוקא.

האלימות זכתה לתשומות לב רבתה במחקריהם ובמסותיהם של הקריםינולוגים, והגישות והפתרונות הם כਮובן רב-גוניים. אולם, בין היתר, כדי להזכיר כי בין זרמי הקריםינולוגיה צמחה גם תזה עיונית שאינה מדגישה באופן בלבד גורמים חברתיים, פסיכולוגיים או גנטיים של האדם כגורם האלימות. הבדיקה מופנית אל מה שתואר במחקריהם בכינוי "הגורם המכריע" שביטויו בשרשראת האירועים המשמשת (actual chain of events) שהוביילה למשך האלים (The Cycle of Violence). מחברי המחקר בנושא זה (פרופ' שלמה גיורא שוום יחד עם שרה בן זוז, רבקה אדמני, יוסף עטר וסוזן פלמינג) ציינו שאלימות היא התפתחות של אינטראקציה אנושית. הם אינם מתעלמים מן היסודות ומן היבטים הגנטיים וההיסטוריהים, אשר ניתן

לממצא בהם לא אחת הסבר לציפיות של אלימות. החוקרים מבקשים להפנות את תשומת הלב אל היחס הניסיבתי שלא חל רק על מי שיש לו נטיות אלימות. הבדיקה הניסיבתית מאפשרת הבנה של התפתחות האלימות ומעקב אחריה. המחקר על אלימות כתופעה נסיבתית בנווי על דגם של אינטראקציה בין מה שהפסיכולוגים קוראים ה-ego ו-*alter*, ולא נרחב בנושא זהה. מן המחקר עולה שגדל הסיכוי בקיומה של הרתעה אפקטיבית, והתגובה האלים אינה בגדר גזירה מן השמים. כאשר העכבות והמעצורים הנפשיים רופפים, תהיה אמונה תוצאה אלימה פלונית; אולם ניתן להסיק כי אם יתווסף מעצורים שמקורם בחשש מהעונש הצפוי בנסיבות של היעדר רישון, יהיה תגובתו של האדם גם פועל יוצא של עצמת המעצורים, ולא רק תולדה של סוף הגירוי. במלים אחרות, גם סוף גירוי נזוק מאוין במידה לא מעטה על ידי התוצאות הצפויות מראש.

מקום שבו מותרת התנהגות מופקרת, ואדם יכול לנוהג כגיבור חברתי אף שהוא נוהג באלימות, אין השפעה לריסונים ולמעצורים. אולם גם היפוכו של דבר הוא נכון, היינו מקום שבו החברה אינה נרתעת מהדיפת ההשתלטות האלים, יש בו תקווה ל里斯ונים. כך, לדוגמה, מספק החוק למניעת אלימות במשפחה באמצעות עוזר חשוב כפיעולות חיורים עיליה ומרנסנת. הוא לא יחנק במישרין לסובלנות, לסלבולנות, لأنושיות ולמידות טובות, כי לכך דרישות מסווגות אחרות. אולם הוא מאפשר תגובה מידית המפרידה בין הזוגות הניצים, ומפסיקת את מעגל המריבה, הדיכוי וה השתלטות התוקפניים של מי שקופה דעתו במכות, באגרוף, בסיכון, ולעתים גם בשתק חם. ההפרדה בין הניצים, שהיא בין האמצעים הננקטים לפי החוק הנזכר, היא במקרה כזו רק צעד ראשון. אין היא באה במקומות מעוצר וענישה. כדי שהאפקט המרתיע יזכה לביסוס, חייבת הענישה על מעשי אלימות להיות מחמירה. השלכות שנוהגים לעיתים כלפי תופעות של אלימות אינה מוביילה בדרך כלל אלא לסייעו נסף של הקרבן או של קרבנות אחרים. בתגובה של שלוחות מול אלימות יש משום זניחת כבוד הקרבן, וככינעה לכוח הבא להרע.

סוף דבר: ההגשמה של זכויות היסוד של כבוד האדם באה לידי ביטוי בחיי היום-יום. כבוד האדם נרמס על ידי האלימות המזוויה. علينا לפעול בכל כוחנו כדי לשרש את האלימות. מקום שבו מוכחת אלימות אמיתית, צריך להיות ברור למי שהאשם וובץ לפתחו, שתהיה גם תגובה משפטית משכנעת. בכך נתרום להגנה על קרבנות בכוח, ובכך נתרום לשמירת כבוד האדם.

